

YÖRÜKLERDE BOĞAZ ÇALMA İCRASININ EĞİTİM ALANINA TAŞINMASI ÜZERİNE BİR ÖNERİ

Zehra Yılmaz

Abstract

A Proposal to Teach of Yoruk Boğaz Çalma within the Professional Academy.

Boğaz Çalma is a practice carried out by the Nomads, one of the Turkish communities who for a long time continued to temporarily migrate from one place to another even after the Great Turkish Migration to Anatolia. The Boğaz Çalma tradition, highly related to the nomadic live, has lost its communality as the nomads have settled down in time, and is now on the brink of extinction.

Boğaz çalma is commonly described as a practice in which fingers are either pressed on the throat and moved down and forth whilst singing the melody or (fingers) are virtically hit on the throat with a purpose to create a different tone of voice.

Yoruk children initially watch and listen to adults perform Bogaz Çalma, and only later begin to physically mimic the techniques. Likewise, students not learning directly from within the yoruk lineage would do best to watch and listen to the recordings of bogaz çalma players before setting forth to practice the techniques. Subsequently, the natural process of vocalization should be followed in the development of the technique. Accordingly, the first step is to inhale sufficiently and utilize that breath fully. In the second phase of the process the students should assume an upright and open posture for their throat, and while their fingering style should mirror the tradition positioning it needs to be comfortable to the individual student. The melodies created for practicing should reflect the general melodic patterns repeated in the original traditional corpus though this repetoir for the student needs to be easier than the original songs.

These innovative melodies are beneficial since they represent a modern product of Boğaz Çalma and thusly foster the continuation of our music within the composition of future songs.

Giriş

Müzikte geleneksel yapıların tespiti ve profesyonel icra ortamına aktarımı, gerek bu yapıların kayıt altına alınarak kaybolmasını önlemek, gerekse icra alanının çeşitliliğini ve yorum kalitesini zenginleştirmek anlamında oldukça önemli bir adımdır. Nitekim bu amaç çerçevesinde, dünyanın farklı bölgelerinde, farklı geleneksel yapılara ilişkin birçok çalışma yürütülmektedir. Dünya literatüründe 'Throat Singing' olarak tanımlanan benzer yapılara, bugün Rusya sınırları içerisinde olan Tuva'da rastlamak mümkündür (Nattiez 1999; Pegg 1992). Ayrıca İsviçre Alplerinde uygulanan 'Yodeling' de gırtlığın sıra dışı bir teknikle kullanılması bakımından aynı başlık altında değerlendirilebilir (Smith 1994; Toelken 1983).

Bizim önerimiz, ülkemizde yakın döneme kadar göçebe yaşam pratiğini sürdürmüş Yörük topluluklarının uyguladığı ve kaybolmanın eşiğinde bir vokal icra geleneği Boğaz Çalmanın öğrenilebilirliğini mümkün kılacak teknik çözümlerinin yapılması ve profesyonel icra ortamına kazandırılmasıdır.

Bu çalışmanın geliştirilmesi aşamasında ilk olarak ilgili literatür taranmalarından, ikinci aşamada ise ülkemizde Yörük topluluklarının yaşadığı bölgelerde, iki yıllık süreci kapsayacak şekilde, üç farklı tarihte gerçekleştirilen alan araştırmalarında, gözlem ve görüşme yöntemleriyle elde edilen görsel ve işitsel verilerden yararlanılmıştır.

Boğaz Çalma ve Kullanılan Teknikler

Boğaz Çalma, ezgi seslendirme sırasında başparmağın veya işaret ve orta parmağın boğazın ses tellerine denk gelen kısmına bastırılarak ritmik hareketlerle aşağı yukarı kaydırılması ya da dikey hareketlerle vurulmasıyla seste tını ve perde değişikliği yaratma esasına dayalı icra biçimidir. Nadir olarak sözlü ve ritmik olmalarının yanında, genellikle kalıp bir ezgi üzerine 'eya, oa, ouo, oua, ea, iyye', vb. gibi vokalleri kullanarak doğaçlama biçimde icra edilmektedirler. Bu gelenek uygulandığı bölgeye göre 'Hoyya, Hollu, Dova, Göğüs Çalma, Ümük Çalma, Hada' gibi farklı isimlerle de anılmaktadır. Ancak tarafımızdan, gerek en yaygın kullanım olması gerekse görüşülen kaynak kişilerin açıklamaları sonucunda 'Boğaz Çalma' ifadesi tercih edilmiştir. Konuya ilişkin birkaç örnek şöyledir; Görüşme yaptığımız icracılardan biri olan Ahmet Can, "Neden bu terimi kullanıyorsunuz?" sorusuna, "Gırtlak sazdır parmak da mızrap" şeklinde cevap vermiştir (Kişisel görüşme, 7 Haziran 2012). Bir başka görüşmede, İklık icracısı Emin Gök'e "Hiç boğaz çaldınız mı?" sorusunu yönelttiğimizde, "A dayım ben ıklık çalarım zaten, bir de boğaz mı çalayım!" diyerek Boğaz Çalma'nın uygulandığı çevrede bir çalgıyı icra etmekten farklı algılanmadığını göstermiştir (Kişisel görüşme, 20 Haziran 2012). Örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Boğaz çalma, Türkiye'nin orta, güney ve batı bölgelerinde yerleşik olarak yaşayan Yörük topluluklarının, aktif olarak geçmişte uyguladığı bir icradır. Günümüzde ise bu geleneği gerçekleştirenlerin sayısı oldukça az, yaş ortalaması ise yetmişin üzerindedir. Geleneğin uygulamasında yaşanan bu kopma süreci, Yörük toplumunun eski yaşayış biçimi olan göçebelikten yerleşik hayata geçmesiyle başlamıştır. Anadolu'ya yapılan büyük göçten sonra uzun süre konar-göçer yaşayışı sürdüren Yörükler yüzyılları kapsayan bir sürecin sonunda, günümüzde tamamiyle yerleşik halde yaşamaktadırlar. Yerleşik hayata geçişle paralel olarak hayvancılık sona ermiş ve çobanlıkla birebir ilişkili olan boğaz çalma geleneği de uygulama alanını kaybetmiştir.

Yörükler arasında, aile içi görev paylaşımında hayvanlara beçlilik etme yani çobanlık görevi çocuklara aittir. Bütün gününü dağda hayvanlarla geçiren çoban çocukları boğaz çalarak bir yandan iletişim diğer yandan da eğlence ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Bu uygulamanın kız ve erkek çobanlar arasında gizli bir haberleşme vasıtası olduğu düşüncesi de oldukça yaygındır. Bu durumun gerçekliğini hem bizzat yöre insanıyla yaptığımız görüşmelerde edindiğimiz bilgilerden, hem de onların bu geleneğe karşı sergiledikleri çekingen tutumlarından çıkarıyoruz. "Nitekim bu çalışmada kullanılan ezgileri derlediğimiz kaynak kişiler de dâhil olmak üzere bütün kadın görüşmeciler, özellikle çoklu ortamlarda konu hakkında konuşmayı reddederek ya da evlendikten sonra hiç boğaz çalmadıklarını iddia ederek, bu geleneğin, ait oldukları sosyal ortamda nasıl anlandırıldığına dair önemli ipuçları vermişlerdir" (Yılmaz 2013: 27).

Genellikle kız çobanlar tarafından icra edilen bu ezgiler, çalgı çalan erkek çobanlarca taklit edilerek yöre çalgılarında da seslendirilir hale gelmiştir. Sadece çalgıda icra edilen ve sözsüz olan bu yapıları 'Boğaz Havası' denmektedir. Hamit Çine'ye göre "Boğaz havaları uzun yıllar

ötesinden beri, aşamalı olarak gırtlaktan çoban düdüğüne, sipsiye, kavala ve son olarak da üç telli bağlamaya uyarlanmış olarak bugün hiçbir ülkede görülmeyen bir form ve tavır göstererek müzik folklorumuzun bir türünü oluşturmaktadır” (2003: 112). Günümüzde insan sesi yerine çalgıda icra edilen bu ezgilere neden ‘Boğaz Havası’ denildiği sorusunun yanıtı, belki de bu yapının başlangıçta gırtlakta üretilen ezgilerin zaman içindeki tekrarı neticesinde oluşmasındandır. Nitekim Boğaz Havaları’nın kaynağının Boğaz Çalan kız çocuklarının ürettiği ezgiler olduğu görüşü, bugün birçok araştırmacı tarafından kabul görmektedir (Parlak 2000: 139).

Antalya Serik ilçesi-ne bağlı Zerk köyünde yaşamış İklık icracısı Ali Yılmaz’ın (Kel Ali) oğlu Bayram Yılmaz, babasının icracı kişiliğine ilişkin şu bilgileri veriyor; “Babam kim güzel boğaz çalarsa onun boğazını alır İklık’ta çaldı. Mesela İnce’nin boğazı, Dudu’nun boğazı, Cükcüklü Gülsü’nün boğazı, Hafize’nin boğazı, herkesin boğazını çaldı” (Kişisel görüşme, 21 Haziran 2012).

Boğaz Çalma’da kullanılan, tespit edilmiş iki teknik mevcuttur¹. Bunlar tarafımızca, uygulanış biçimlerinden yola çıkarak Vurma ve Kaydırma Tekniği olarak adlandırılmıştır. Birinci teknikte elin işaret ve orta parmağı birleştirilerek veya baş, işaret ve orta parmakların tümü tutam denilen pozisyona getirilerek gırtlığın ses tellerine denk gelen bölüme, dik pozisyonda, ezginin yapısına uyacak biçimde, ritmik hareketlerle vurulur (Şekil 1). İkincisinde ise başparmağın veya işaret ve orta parmağın iç yüzeyi, avuç içi gırtlığı gösterecek şekilde boyunun aynı bölümüne bastırılır ve yine ezginin ritmine uygun hareketlerle aşağı yukarı kaydırılır (Şekil 2). Bu uygulamalar duyumda küçük farklılıklar yaratsa da işleyiş prensipleri aynıdır. Her iki teknikte de ses

Şekil 1 Boğaz Çalma İcracısı Raziye Bahar

Şekil 2 Boğaz Çalma İcracısı Mürüvvet Gün

1 Bazı görüşmeciler geçmişte uygulanan üçüncü bir tekniğin varlığından söz etmişlerdir ancak günümüzde yaşayan örneğine rastlanmadığı için sınıflandırmaya dâhil edilmemiştir.

tellerinin bulunduğu larenks yani gırtlak bölgesine, sesin meydana gelişi sırasında, dışarıdan bir müdahale söz konusudur. Bu müdahale sonucunda sesin nasıl farklılaştığını, bir başka deyişle bu tekniklerin işleyiş prensiplerini açıklamadan önce genel anlamda sesin nasıl meydana geldiğine kısaca değinmek faydalı olacaktır.

Ses oluşumu sürecinin ilk basamağında Jeneratör Sistem diye adlandırılan yapıyı oluşturan akciğerler, burun yolu, ağız yolu, soluk borusu, diyafram kaburgaları, karnı ve diyaframı hareket ettiren kaslardan oluşan yapıların meydana getirdiği organlar bütünü aktiftir. "Bu sistem sesin elde edilmesi için gerekli olan enerji ve yaşamak için gerekli hava alış verişini sağlar" (Göğüş 1995: 39). Bahsi geçen enerji, nefesin diyaframın yardımıyla sıkıştırılarak, tazyikli biçimde yukarı, sesin üretildiği gırtlak bölgesine gönderilmiş halidir. Buraya ulaşan sıkıştırılmış hava akımı ses oluşumunun ikinci evresinde aktif olan ve Vibratör Sistem adı verilen yapıyı harekete geçirir. Burası ses tellerinin de içinde bulunduğu kas, kıkırdak ve sinirlerden oluşan ve boynun ön bölümünde bulunan yapıdır. Buraya ulaşan hava iki kas kümesinden meydana gelen ses tellerini titreştirir. Kullanılan perdenin incelik-kalınlığına göre gerilip gevşeyerek titreşen kasların oluşturduğu tınlar son olarak vücuttaki rezonans boşluklarına yayılır. "Fiziksel anlamda rezonans, ilk titreşimin kendisiyle uyumlu ikinci titreşimi başlatması olayıdır. Çalgı ve insan sesindeki ilk titreşimler genellikle müziksel bir ses oluşturacak niteliğe sahip değildirler. Bu seslerin müziksel bir nitelik kazanması, dışarıya verilmeden önce titreşimlerin zenginleştirilmesi, düzenli ve uyumlu hale getirilmesiyle mümkündür" (Helvacı 2003: 126). İşte ağız boşluğu, damak, burun ve sinüsler, göğüs kafesi, sırt, kafatası gibi içinde hava bulduran bölümlerin oluşturduğu yapı Rezonatör Sistemdir. Bu sistem sesin büyümesini ve tınlamasını sağlarlar.

Boğaz Çalma ezgilerindeki tını farklılıkları büyük ölçüde dışarıdan uygulanan parmak darbelerinden kaynaklanmaktadır. Diyaframdan gelen sıkıştırılmış hava akımının ses tellerini titreştirdiği sırada gırtlığa uygulanan parmak darbeleri buradaki titreşimlerin seyrinde bir değişim yaratır. Hava ses tellerinden senkronize bir şekilde süzülürken gırtlak darbe alır ve senkron bozulur. Burada uygulanan dış müdahale icracının kontrolünde ve bilinçlidir. Gırtlığa vurarak ya da bastırarak yapılan bu uygulama larenksin ön-arka çapının daralmasına ve ses tellerinin gerginliğinin değişmesine, dolayısıyla seste perde değişimine yol açar. İcracı vuruşlar neticesinde ortaya çıkan perdenin tizlik ya da pesliğini, hafızasındaki geleneksel seslere göre ayarlamaktadır. Vuruşlar, istenilen frekansı yakalayacak şekilde, uygun şiddette ayarlanır.

Boğaz Çalmanın Öğretimi Üzerine Öneriler

Tüm bu bilgiler ışığında oluşturulacak bir öğretim tekniğinin ilk aşamasında, bu icra geleneğinin ait olduğu çevrede, bir sonraki kuşağa ne şekilde aktarıldığı bilgisinden yararlanılmalıdır. Bu gelenek, uygulandığı çevrede gözlem ve deneme yanılma yöntemiyle öğrenilir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, icracılar ezgileri oluştururken hafızalarındaki kalıplardan yararlanırlar. Bu hafıza uzun süreli dinlemeler ve gözlemler sonucunda oluşur. Yörük toplumunda yetişen her çocuk doğduğu günden itibaren Boğaz Çalma ezgilerini dinleyerek ve icracıları gözlemleyerek büyür. Yani bir icracı adayı eğitim sürecinin ilk aşamasını pasif bir dinleyici olarak geçirmektedir. Buna benzer bir örnek de İsviçre Alplerinde uygulanan Yodeling'dir. "Yodel hemen hemen her aile toplantısında uygulanır ve tüm toplantıların daimi üyeleri olan küçük çocuklar tarafından çabucak öğrenilir" (Toelken

1983: 186). Bu durum Boğaz Çalma öğretiminde uygulanacak adımların ilk basamağına örnek teşkil etmelidir. Yani icracı adayı Boğaz Çalma'ya başlamadan önce bolca dinleme ve izleme yapmalıdır. Bu aşamada edinilen görsel ve işitsel deneyimler, metodik yollarla ifade edilemeyecek birtakım detayların doğal yolla edinilmesi noktasında işlevsel olacaktır.

Şekil 3 Boğaz Çalma İcracısı Havvana Çelik

Bunun yanında, icracıların ezgiye başlamadan önce ve ezgi boyunca genel

olarak uyguladıkları bazı unsurlar dikkat çekmektedir. Örneğin kimi icracıların ezgiyi seslendirme sırasında, bir elleriyle kulaklarını kapadıkları görülmüştür (Şekil 3). Burdur'da yöre türküleri icra eden Rıza Yağız durumu "bu şekilde kendini daha iyi duyarsın" diyerek açıklamıştır (Kişisel görüşme, 7 Haziran 2012). Nitekim hem aranan ezgi kalıbının bulunmasında hem de bu kalıbın icrasında yaşanabilecek entonasyon problemini ortadan kaldırmada işlevsellik taşıyan bu eylemi, gazel icracısı Ahmet Şahin ise şu şekilde açıklamaktadır; "Elini kubbe şeklinde kulağınla ağzın arasında tuttuğunda bir çeşit mikrofon görevi görür ve icracının kendi sesini daha etkin biçimde duymasını sağlar. Bu durum tabii ki onun ezgiye hâkimiyetini güçlendirir" (Kişisel görüşme, 7 Mayıs 2013). Bu gibi ayrıntılar öğrenciler için işlevsel olabilir.

Bir başka unsur ise icracıların boğaz çalmaya hazırlanırken boyunlarını, gırtlığın ön kısmını açık ve gergin pozisyona sokacak şekilde, hafifçe ileriye uzatmalarıdır (Şekil 1). Bu şekilde gırtlığı parmak baskılarına uygun hale getiren icracılar, bir sonraki aşamada ezgiyi seslendirecekleri, kendilerine göre en uygun tonu belirlemek için birkaç saniyelik düz bir giriş yaparlar. "Bu sesi kendi kulağında geleneksel iz taşıyan ve kendi fizyolojisi ile bütünleştirebildiği, adeta diyafronda herhangi bir ton yükseklik olarak yorumlamak gerekir" (Karakale 1998: 10). Bu durum gösteriyor ki, her icracı seslendireceği Boğaz Çalma ezgisini kendi ses aralığına uygun tondan icra edebilir. Bu ezgilerde genel geçer bir aralık söz konusu değildir. Ayrıca boyun ve parmakların konumu konusunda kesin direktifler vermemek, uygulayıcının kendini en rahat hissettiği pozisyonu ve parmak tutuşunu keşfetmesine olanak tanımak faydalı olacaktır.

Kaynaklardan edinilen verilerin birebir transkripsiyonu öğretim aşamasında işlevsel olmayabilir. Kaldı ki kaynak icracıların uyguladıkları detayların her birini notayla sabitlemek neredeyse imkânsızdır. Bu nedenle eldeki repertuar öğretime uygun biçimde tekrardan notaya alınmalıdır. Bu noktada, elle yapılan vuruşları ve kaydırmaları belirtecek işaretlere ihtiyaç duyulacaktır. 'Parmak notası' adını verdiğimiz bu işaretler okuyucu tarafından kolay algılanacak ve ezginin akışını bozmayacak biçimde portenin üst kısmında, süreye uygun düşecek biçimde yerleştirilmelidir.

Uygulama Aşamaları

Boğaz icracılarına göre uzun süre nefes tutabilmek maharet belirtisidir. “Boğaz insanın köferinden² gelir aynı goval³ gibi, yaşlı insanınki çabucak kesilir” (E. Gök, kişisel görüşme, 20 Haziran 2012). İcracıların birçoğu boğaz çalarken köferlerinin kalmadığından bu nedenle çaldıkları boğazın nitelsiz olduğundan yakınmışlardır⁴. Buradan da anlaşıldığı üzere bu icranın uygulamasına ilişkin en önemli adımlardan biri nefes çalışmasıdır. İcracı adayları Boğaz Çalma’da kullanacağı uzun ve güçlü nefesi elde etmek için düzenli aralıklarla nefes çalışması yapmalıdır. Bu icrada ağırlıklı bir diyafram nefesi kullanımı söz konusudur. Dolayısıyla diyafram güçlendirici egzersizler işlevsel olacaktır. Nitekim sesin oluşum aşamalarından bahsederken ilk olarak Jeneratör Sistem adını verdiğimiz, nefesin üretildiği bölümün aktif olduğunu söylemiştik. Öyleyse öğretimde ilk olarak nefes kullanımını güçlendirecek pratiklere yönelmek doğru olacaktır.

İkinci aşamada uygulayıcının kendine uygun duruşu, vuruşta kullanacağı parmak tutuş pozisyonlarını ve vuruşların uygulanacağı gırtlak bölgesinin keşfedilmesini sağlamak gerekmektedir. Uygulayıcının en çok zorlanacağı bölüm gırtlakta vurulacak alanın tespiti olacaktır. Bu aşamada yapılan yönlendirmeler doğrudan sonuca götürmeyebilir. Uygulayıcının ideal (daha önce dinlediği Boğaz Çalma ezgilerinden edindiği) tınıyı yakalaması için denemeler ve düzenli pratikler yapması gerekmektedir. Bu bir ney icracısının öğreniminin ilk aşamasında, uygun tonu bulmak için egzersizler yapması gibidir.

İcracıların pratik amaçlı kullanacakları bu ezgilerin belirlenmesinde titiz bir çalışma yapılmalıdır. Bu ezgiler Boğaz Çalma ezgilerinde kullanılan en yaygın motifler ve aralıklardan oluşmalıdır. Bu yapılar özellikle öğrenimin ilk safhasında kullanılmak için elverişli olacaktır. Adaylar yol kat ettiği ölçüde repertuar zorlaştırılmalı ve nihayetinde ezgilerin orijinal halleri üzerinde çalışılmalıdır.

Sonuç

Boğaz Çalma, Yörük topluluklarının aktif olarak geçmişte uyguladığı, günümüzde ise devamlılığını yitirmekte olan vokal bir icra geleneğidir. Bu durum boğaz Çalmayı geleceğe taşıyacak birtakım önlemlerin alınmasını gerekli kılmaktadır. Bu çalışmada, bahsettiğimiz amaç doğrultusunda, Boğaz Çalma’nın profesyonel eğitim ortamında aktarımı için ihtiyaç duyulan yöntem üzerine önerilerde bulunulmuştur.

Buna göre Boğaz Çalma’ya ilişkin verilerin toplanması için, ülkemizde Yörük topluluklarının bulunduğu çeşitli illere gidilerek alan araştırmaları yapılmıştır. Bu araştırmalar sonucunda icra edilen ezgiler ve uygulanan teknikler derlenmiş, geleneğin sosyal yapısına dair bilgiler edinilmiştir. Eldeki bilgiler çerçevesinde günümüzde Boğaz Çalma ’da kullanılan iki farklı teknik tespit edilmiştir. Bunlar Vurma ve Kaydırma Teknikleridir. Her iki teknikte ortaya çıkan tınların oluşum sebepleri, insan sesinin meydana geliş prensibi üzerinden açıklanmıştır. Öğretimde kullanılacak malzeme, mevcut repertuarın yeniden gözden geçirilmesi sonucunda üretilen basitleştirilmiş örnekler olmalıdır.

2 Takat, nefes.

3 Kaval.

4 Görüşme yapılan kaynak kişilerin tamamı 60-80 yaş aralığındadır.

Tüm bu bilgiler ışığında oluşturulacak bir öğretim tekniğinde uygulanacak adımlar konusunda, kaynak kişilerden edinilen bilgi ve gözlemlere dayanılarak çeşitli önerilerde bulunulmuştur. Buna göre öğrencinin ilk yapması gereken iş, eldeki veriler üzerinden bir süre dinleme ve izlemeler yapmasıdır. Bu süreçte, metodik bilgilerle ifade edilemeyecek detayların kazanımı amaçlanmaktadır. Sonraki aşamada uygulamaya geçilmelidir. Bunun için ilk olarak nefes çalışmaları yapılmalı, daha sonra uygulayıcının kendine uygun duruşu, vuruşta kullanacağı parmak tutuş pozisyonlarını ve vuruşların uygulanacağı gırtlak bölgesinin keşfedilmesinde gerekli yönlendirmelerin yapılması gerekmektedir.

Ugulayıcıların bu aşamada, pratik amaçlı kullanacakları ezgilerin belirlenmesinde titiz bir çalışma yapılmalıdır. Bu ezgiler Boğaz Çalma ezgilerinde kullanılan en yaygın motifler ve aralıklardan oluşmalıdır.

Referanslar

- Can, Ahmet. 2012. Kişisel görüşme, Burdur.
- Çine, Hamit. 2003. *Burdur'dan Damlalar*. Burdur: T.C. Burdur Valiliği Yayınları.
- Göğüş, İsmail. 1995. "Ses Eğitiminde Yapılan Yanlışlıklar" *Orkestra Aylık Müzik Dergisi*, 256: 38-48.
- Gök, Emin. 2012. Kişisel görüşme, Antalya.
- Helvacı, Ayhan. 2003. "Ses Eğitiminde Register ve Rezonans" *Cumhuriyetimizin 80. Yılında Müzik Sempozyumu*. 124-129.
- Karakale, Arif. 1998. "Isparta Yöresinde Hoyya Geleneği" Bitirme Çalışması, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul: Türkiye.
- Nattiez, J. Jack. 1999. "Inuit Throat-Games and Siberian Throat Singing: A Comparative, Historical, and Semiological Approach" *Ethnomusicology*, (43) 3: 339-418.
- Parlak, Erol. 2000. *Türkiye'de El ile (Şelpe) Bağlama Çalma Geleneği ve Çalış Teknikleri*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Pegg, Carole. 1992. "Mongolian conceptualizations of overtone singing (xoimii)" *British Journal of Ethnomusicology*, 1: 31-54.
- Smith, Graeme. 1994. "Australian Country Music and The Hillbilly Yodel" *Cambridge University Press*, 13 (3): 297-311.
- Şahin, Ahmet. 2013. Kişisel görüşme, İstanbul.
- Toelken, Barre. 1983. "Considerations for Further Research on the Alpine Yodel: A Fieldwork Report" in *Jahrbuch für Volksliedforschung*, 27/28:186-204.
- Yağız, Rıza. 2012. Kişisel görüşme, Burdur.
- Yılmaz, Bayram. 2012. Kişisel görüşme, Antalya.
- Yılmaz, Zehra. 2013. "Yörüklerde Boğaz Çalmanın Anlamı ve Tekniklerinin Analizi" Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: Türkiye.